

บทที่ ๒

อาชีพอันคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ปัญหาสำคัญที่สุดในชีวิตของคนอินเดียสมัยพุทธกาลก็เหมือนกับคนในทีอื่นๆ คือปัญหาเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ คนในครั้งนั้นจะต้องใช้เวลาส่วนมากของชีวิตในการขวนขวายหาเลี้ยงชีวิตด้วยอาชีพต่างๆ กัน จะต้องอดออมทรัพย์สินที่แสวงหามาได้ จะต้องใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์^๑ แต่เมื่อศึกษาถลกลงไปในอรรถกถาสูตร^๒ ที่กล่าวถึงความเป็นมาของมนุษย์ เราจะพบร่องรอยของอาชีพของมนุษย์เกิดขึ้นหลังจากการแบ่งสถานภาพของคนออกเป็น ๔ กลุ่ม หรือ ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร โดยอาชีพจะปรากฏชัดในกลุ่มของวรรณะแพศย์ ที่ยึดมั่นในการครองคู่กัน และจากนั้นได้แยกตัวไปประกอบอาชีพ หรือการงานที่แตกต่างออกไป^๓ ก่อนที่จะลงลึกไปในรายละเอียดของอาชีพในสมัยพุทธกาล ผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับอาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส ซึ่งเป็นภาษาบาลี หรือแปลมาจากภาษาบาลีเป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยหลัก จากนั้นจะได้อ้างอิงจากเอกสารตำราทางพระพุทธศาสนาของคณาจารย์ร่วมสมัย ซึ่งงานวิจัยนี้จะนำเสนอไปตามลำดับ ดังนี้

๑. อาชีพ ในทางภาษาศาสตร์
๒. อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก
๓. อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา

๒.๑ อาชีพ ในทางภาษาศาสตร์

คำว่า “อาชีพ” นั้น เป็นคำไทยที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต^๔ และพจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การเลี้ยงชีวิต, การทำมาหากิน, งานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ”^๕

^๑ ที.ดับบลิว.ริส เดวิดส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๔.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓-๑๐๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๘.

^๔ บุญธรรม กรานทอง และคณะ, คำไทยที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๘.

คำว่า “อาชีฟ” มาจากภาษาบาลี ว่า “อาชีวะ” แปลว่า อาชีฟ, การเลี้ยงชีวิต มีรูปวิเคราะห์ว่า **อาชีวัตติ เอเตนาติ อาชีโว** แปลว่า การเป็นเหตุให้เป็นอยู่ได้ (อา บพหน้า ชีว ธาตุในความหมายว่าเป็นอยู่ อ ปัจจัย)^๖

นอกจากนี้ในภาษาบาลียังมีคำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกับคำว่า อาชีวะ หรือ อาชีฟ อีก ๔ คำ คือ ๑.ชีวะนัง ๒.วุตติ ๓.ชีวิกา และ ๔.วัตตะนัง^๗ ซึ่งมีความหมายดังนี้

ชีวะนัง	= ชีวิต, ความเป็นอยู่, การเลี้ยงชีพ ^๘
วุตติ	= การเลี้ยงชีพ, อาชีฟ, การเป็นอยู่, การทำมาหากิน ^๙
ชีวิกา	= ชีวิต, ความเป็นอยู่, การเลี้ยงชีพ ^{๑๐}
วัตตะนัง	= การเลี้ยงชีพ, อาชีฟ ^{๑๑}

ส่วนในภาษาสันสกฤตคำว่า อาชีฟ มาจากคำว่า อาชีวะ เหมือนกับภาษาบาลี แปลว่า การทำมาหากิน, ความเป็นอยู่, การเลี้ยงชีวิต^{๑๒}

สรุปได้ว่า คำว่า อาชีฟ เป็นภาษาไทยที่มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า อาชีวะ และมีความหมายไปในแนวทางเดียวกัน คือ ความเป็นอยู่, การเลี้ยงชีพ และงานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ

โดยความหมายแล้ว อาชีฟ คือ รูปแบบการดำรงชีพในสังคมมนุษย์ เป็นหน้าที่ของบุคคลในสังคม อาชีฟทำให้ได้มาซึ่งค่าตอบแทน หรือ รายได้ เพื่อใช้จ่ายในการดำรงชีวิต

นอกจากนี้ยังมีคำศัพท์ในภาษาไทยที่แสดงถึงลักษณะของอาชีฟอีก ๓ คำ คือ

๑. วิชาชีพ หมายถึงอาชีฟที่จำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน เช่น วิศวกร แพทย์ พยาบาล ทนายความ

^๕file:///C:/Program Files/The Royal Institute/The Royal Institute's Electronic Dictionary 1.0.0/TRIED2542/TRIED/2542.html

^๖ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงชีพ, ๒๕๕๐), หน้า ๖๖.

^๗ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ, **พระคัมภีร์อภิธานปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๕.

^๘ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๒๗๑.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓๑.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๔.

^{๑๒} วิสันต์ ภูแก้ว, ผศ., **ภาษาบาลีสันสกฤตที่เกี่ยวข้องกับภาษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๑.

๒. สัมมาชีพ หมายถึง อาชีพที่ถูกกฎหมายและศีลธรรม เช่น ค้าขาย
๓. มิจฉาชีพ หมายถึง อาชีพที่ผิดกฎหมาย เช่น โจร เป็นต้น

๒.๒. อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก

เมื่อศึกษาอาชีพของบุคคลในสมัยพุทธกาล ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้พบว่า มีอาชีพที่ระบุชื่อไว้ชัดเจน ๒๔ อาชีพ ดังนี้

๑. พลช้าง
๒. พลม้า
๓. พลรถ
๔. พลธนู
๕. พนักงานเชิญธง
๖. พนักงานจัดกระบวนทัพ
๗. พวกจัดส่งเสบียง
๘. ราชนิกุลผู้เป็นนายทหารระดับสูง
๙. พลอาสา
๑๐. ชุนพล
๑๑. พลกล้ำ
๑๒. พลสวมเกราะ
๑๓. พวกทาสเรือนเบี้ย
๑๔. พวกทำขนม
๑๕. ช่างกลบกล
๑๖. พนักงานเครื่องสรง
๑๗. พวกพ่อครัว
๑๘. ช่างดอกไม้
๑๙. ช่างย้อม
๒๐. ช่างทูก
๒๑. ช่างจักสาน
๒๒. ช่างหม้อ
๒๓. นักคำนวณ

๒๔. นักบัญชี^{๑๓}

โดยอาชีพเหล่านี้จัดเป็นอาชีพที่อาศัยศิลปะ^{๑๔} ในขณะเดียวกันในพระไตรปิฎกก็ได้แสดงไว้ว่ายังมีอาชีพอื่นๆ ในสมัยพุทธกาลอีก หากแต่มิได้ระบุชื่ออาชีพ ว่า “หรืออาชีพที่อาศัยศิลปะอย่างอื่นทำนองนี้”^{๑๕}

จากข้อความในพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นความหมายของคำว่าอาชีพ ในพระไตรปิฎกว่า อาชีพในสังคมสมัยนั้น ได้แก่อาชีพที่อาศัยศิลปะ คือผู้ประกอบการอาชีพต้องมีวิชาความรู้ หรือทักษะในการประกอบกิจการงานนั้นๆ จริง เป็นที่ยอมรับในสังคม และในขณะเดียวกันก็ได้แสดงความมุ่งหมายของอาชีพไว้ด้วยว่า “คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมากเป็นไปเพื่อให้ได้อรรถมณดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์”^{๑๖}

เมื่อศึกษาลงไปในรายละเอียดผู้วิจัยพบว่า พระพุทธองค์มิได้ทรงเห็นว่าการบวชเป็นอาชีพชนิดหนึ่ง หากแต่แยกออกจากหากจากอาชีพของสังคมทั่วไป ดังพระดำรัสว่า

“เธอทั้งหลายนั้นมิใช่ผู้ทำความผิดต่อพระราชา จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ผู้ถูกตามจับว่าเป็นโจรจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ถูกอาชีพบีบคั้นจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต”^{๑๗}

“สมณพราหมณ์เหล่าใดมีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางใจไม่บริสุทธิ์ มีอาชีพไม่บริสุทธิ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่ควรเพื่อญาณทัสสนะ เพื่อความตรัสรู้ชั้นเยี่ยม”^{๑๘}

ผู้วิจัยได้พบว่า ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงคนที่จะได้รับภัยหรือความกลัวในการเลี้ยงชีพ หรือประกอบอาชีพ ได้แก่ คน ๖ ประเภท คือ

- ๑.คนมีปัญญาทึบ
- ๒.คนเกียจคร้าน
- ๓.คนมีภาระงานทางกายที่มีโทษ
- ๔.คนมีภาระงานทางวาจาที่มีโทษ
- ๕.คนมีภาระงานทางใจที่มีโทษ และ

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน ที.สี. ๙/๑๖๓-๑๘๒/๕๒-๖๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน

^{๑๖} ที.สี. (ไทย) ๕/๑๖๓/๕๒.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๓/๑๘๗.

^{๑๘} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๖/๒๕๗.

๖.คนไม่สงเคราะห์ใครๆ

ดังปรากฏในพระพุทธดำรัส ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในเรื่องอาชีวิภักดิ์ หรือ ภักดิ์เนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ^{๑๙} ว่า

“อริยสาวกพิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราไม่กลัวอาชีวิภักดิ์ เราจักกลัวอาชีวิภักดิ์ไปทำไม เรามีพละ ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญาพละ (๒) วิริยพละ (๓) อดทนพละ (๔) สังคหพละ คนมีปัญญาทรม ฟังกลัวอาชีวิภักดิ์ คนเกียจคร้านฟังกลัวอาชีวิภักดิ์ คนมีภาระงานทางกายที่มีโทษฟังกลัวอาชีวิภักดิ์ คนมีภาระงานทางวาจาที่มีโทษฟังกลัวอาชีวิภักดิ์ คนมีภาระงานทางใจที่มีโทษฟังกลัวอาชีวิภักดิ์ คนไม่สงเคราะห์ใครๆ ฟังกลัวอาชีวิภักดิ์”^{๒๐}

นอกจากนี้ยังพบคำสอนเรื่องอาชีพในพระไตรปิฎกอีกหลายคำเช่น อาชีวิวัปปิตี หรือ ความวัปปิตีแห่งอาชีพ^{๒๑} อาชีวะสัมปทา หรือ ความถึงพร้อมด้วยอาชีพ^{๒๒} อาชีวะบริสุทธี หรือ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์^{๒๓}

๒.๓ อาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา

ในคัมภีร์อรรถกถาที่กล่าวถึงวิถีชีวิตของบุคคลในสมัยพุทธกาลได้ละเอียดชัดเจนขึ้น ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนออาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าวเป็นหลัก

พระมหาทวิ ละลง ผศ.ดร. ได้ทำการศึกษาได้ทำการศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของชุมชนสมัยพุทธกาล^{๒๔} ได้กล่าวถึงอาชีพที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในยุคหลัง เพราะเป็นคัมภีร์อธิบายธรรมบท ที่มีความสมบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและสร้อยอย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑) สาระทางธรรมที่สั้น เรียบง่าย ชัดเจน ลึกซึ้งสะท้อนหลักพุทธธรรมที่แท้ ช่วยให้จดจำได้ง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้

๒) แม้ข้อธรรมสั้น เรียบง่าย แต่ทว่าลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรม จัดรวมไว้เป็นหมวดหมู่อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้สนใจสามารถเลือกอ่านได้ตามความสนใจ

๓) วิธีการสอนธรรมที่เด่นที่สุด คือ การใช้บทอุปมาอุปไมยอย่างคมคายชัดเจน

^{๑๙} อก.นว. (ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน

^{๒๑} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๓๖๕.

^{๒๒} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๓๖๖.

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๐/๔๕๔.

^{๒๔} พระมหาทวิ มหาปัญญา (ละลง), ผศ.ดร., วิถีชีวิตของชุมชนสมัยพุทธกาล,

ความโดดเด่นที่สำคัญประการหนึ่งของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทคือเนื้อหาที่ปรากฏในเรื่องต่างๆ ในคัมภีร์ นับได้ว่าสามารถสะท้อนให้เห็นแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนในสมัยพุทธกาลได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทพบว่ามนุษย์สมัยพุทธกาลมีอาชีพหลากหลายสามารถสรุปได้ ดังนี้

๑. อาชีพบริการ

อาชีพบริการเป็นอาชีพรับใช้และให้บริการทั่วไป แบ่งออกได้ ดังนี้

- ๑) ช่างตัดผม หรือกัลบก^{๒๕} ทำหน้าที่ตัดผม
- ๒) ช่างทำขนม หรือพ่อครัว^{๒๖} ทำหน้าที่ประกอบอาหาร หวาน คาว
- ๓) ยาม^{๒๗} คนเฝ้าประตู^{๒๘} ทำหน้าที่บอกเวลาและเฝ้าประตูพระนคร

๒. อาชีพช่างฝีมือ

อาชีพประเภทนี้เป็นอาชีพที่ต้องอาศัยความรู้ความชำนาญเป็นอย่างมาก สมัยพุทธกาลถือว่าอาชีพเหล่านี้เป็นศิลปะมีการถ่ายทอดกันภายในครอบครัว อาชีพดังกล่าวนี้ เช่น

๑) ช่างไม้^{๒๙} หรือช่างसान^{๓๐} มีหน้าที่สานกระบุง ตะกร้า และสิ่งสานอื่น ๆ ช่างไม้^{๒๙}นี้มีชื่อแตกต่างจากช่างฝีมืออื่น ๆ อยู่บางประการคือ จะรวมกันอยู่เป็นหมู่บ้านโดยเฉพาะเรียกว่า “นพุกคาม” กล่าวกันว่าหลักแหล่งของคนกลุ่มนี้ตามปกติจะอยู่ตามชายแดน จะไม่ยอมทิ้งหลักแหล่งของตนไปอยู่ที่อื่น อาจเป็นเพราะต้องการความสะดวกในการเลี้ยงชีพ

๒) ช่างหม้อ^{๓๑} เป็นอาชีพที่มีชื่อเสียง แพร่หลายมากในสมัยพุทธกาล มีหน้าที่ในการสร้างเครื่องใช้ประเภทเครื่องปั้นดินเผา

๓) ช่างไม้^{๓๑} เป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก มีหน้าที่หลายอย่าง เช่น สร้างบ้าน สร้างรถ สร้างเครื่องมือในทางเกษตรกรรม

๔) ช่างโลหะ หรือช่างทอง^{๓๒} มีหน้าที่ตรวจดูโลหะ ตีราคาทอง ทำการเจียรในอัญมณีต่าง ๆ

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๗๙-๑๘๐.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๑.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๙๘.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๓๕.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๒.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๓.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๕๑.

- ๕) ช่างแก้ว^{๓๓} มีหน้าที่เจียรไนแก้วให้สวยงาม
 - ๖) ช่างหูก^{๓๔} มีหน้าที่ในการทอผ้า
 - ๗) ช่างดอกไม้^{๓๕} มีหน้าที่จัดดอกไม้ ร้อยดอกไม้
 - ๘) ช่างศร^{๓๖} มีหน้าที่ประดิษฐ์ลูกศรและการดัดลูกศร
 - ๙) ช่างถาก^{๓๗} มีหน้าที่ถาก เหลาไม้ให้มีรูปต่าง ๆ เพื่อการใช้สอย
- อาชีพดังกล่าวนี้ เป็นศิลปะที่ต้องใช้ฝีมือในการผลิต

๓. วิชาชีพ

วิชาชีพเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยการศึกษา การฝึกฝนเป็นการพิเศษ มีความรับผิดชอบสูง อาชีพดังกล่าวนี้ เช่น

- ๑) อายุรแพทย์ หรือ หมอยา^{๓๘} เป็นแพทย์ประเภทประกอบยาให้กับคนไข้
- ๒) ศัลยแพทย์^{๓๙} เป็นแพทย์ที่ทำหน้าที่ศัลยกรรม

ในสมัยพุทธกาล อาชีพแพทย์น่าจะเป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง จะเห็นได้จาก ตัวอย่างของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นอย่างมากจากประชาชนในสมัยนั้น

๔. อาชีพบันเทิงธุรกิจ

เป็นอาชีพที่ให้ความสุข ความเพลิดเพลิน สนุกสนานแก่ประชาชน จากการศึกษา คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท สามารถสรุปได้ ดังนี้

- ๑) นักเล่นกล^{๔๐}
- ๒) นักเต้นรำ^{๔๑}
- ๓) นักมวยปล้ำ

^{๓๒} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๐๕.

^{๓๓} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๔๙.

^{๓๔} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๒๒-๑๒๓.

^{๓๕} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๐๖.

^{๓๖} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๕๗.

^{๓๗} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๕๗.

^{๓๘} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕-๑๖.

^{๓๙} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๘๐

^{๔๐} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๓๕-๓๖.

^{๔๑} ดุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๘๒.

๔) หญิงโสเภณี^{๔๒}

อาชีพทั้ง ๔ ประเภทดังกล่าวนี้ ๓ ประเภทแรกจะแสดงศิลปะของตนในงานมหรสพหรือตามสถานที่ต่าง ๆ ส่วนประเภทที่ ๔ มีข้อควรสังเกตว่า หญิงโสเภณีในสมัยพุทธกาลในความรู้สึกของคนทั่วไป ไม่เป็นอาชีพที่น่าดูถูก แต่ตรงกันข้ามกลับเป็นอาชีพที่ได้รับการยกย่องพิจารณาได้จากกรณีนางอัมพปาลีเมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุณีก็ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้มี ความงาม หรือนางสิริมาเป็นต้น อีกทั้งโสเภณีในสมัยนั้นต้องเป็นหญิงที่มีคุณสมบัติหลายอย่าง เช่น ฉลาด งดงาม มั่งคั่ง เป็นที่รู้จักกันของคนทั่ว ๆ ไป เป็นต้น

๕. อาชีพรับราชการ

อาชีพประเภทนี้ บางตำแหน่งอาจทราบได้ทันทีว่าเป็นอาชีพราชการ แต่บางตำแหน่ง จำต้องพิจารณาจากลักษณะอื่น ๆ ประกอบ อาชีพราชการแบ่งออก ดังนี้

๑. ฝ่ายทหาร เป็นพวกมีหน้าที่รบ ป้องกันประเทศ แบ่งออกเป็น ๔ ส่วน เรียกว่า จาตุรงคินีเสนา^{๔๓} คือ

๑) พลช้าง

๒) พลม้า

๓) พลรถ

๔) พลราบ

และอาจมีแบ่งย่อยลงไปอีกเป็นกองถือธง กองจัดกระบวนทัพ กองพลาธิการ กองเสนาธิการ กองตะลุมบอน กองทหารหาญ กองทหารโลหะ กองเกราะหนัง กองทหารทาส นอกจากนี้แล้ว ฝ่ายทหารยังหมายถึงบุคคลดังต่อไปนี้ด้วย คือ

หัตถาจารย์^{๔๔} เป็นผู้ที่มีหน้าที่ฝึกช้าง ซึ่งส่วนมากก็เพื่อประโยชน์ของสงคราม

อัสสาจารย์^{๔๕} ทำหน้าที่ฝึกม้าเพื่อใช้ในการเทียมรถ หรือเพื่อการสงคราม

สารถี^{๔๖} ทำหน้าที่ขับรถศึก หรือบางทีก็หมายถึงผู้ขับรถทั่ว ๆ ไป

นายขมังธนู^{๔๗} เป็นนักรบพวกหนึ่ง ใช้ธนูเป็นอาวุธในการรบ เป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องนับถือมากในสมัยพุทธกาล อาจเป็นเพราะว่าบรรดาอาวุธที่ใช้ในการสู้รบในสมัยนั้นธนูหรือศรเป็นอาวุธอย่างเดียวที่ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพในระยะไกล จึงมีใช้กันอย่างกว้างขวาง ฉะนั้น

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๕/๑๔๗-๑๔๘.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๑๘๔.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔/๘๔

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๖/๔๒

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔/๑๐๒.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๑๔.

ผู้ที่เชี่ยวชาญการยิงธนูจึงได้รับการยกย่อง เป็นที่ปรารถนาของผู้ปกครองประเทศทั้งหลาย พระราชาที่มีนายขมังธนูมาก ย่อมเป็นที่เกรงขามของอริราชศัตรู

๒. ฝ่ายพลเรือน ประเพณีนี้ทำหน้าที่ช่วยพระราชาในการบริหารราชการแผ่นดิน เรียกกันโดยปกติว่า อำมาตย์^{๔๘} อำมาตย์ในสมัยนั้นแบ่งออกโดยหน้าที่เป็น ๓ ฝ่าย คือ

- ๑) อำมาตย์ฝ่ายตุลาการ ทำหน้าที่ตัดสินอรรถคดีต่าง ๆ
- ๒) อำมาตย์ฝ่ายการคลัง ทำหน้าที่ทางด้านการคลัง การเศรษฐกิจ
- ๓) อำมาตย์ฝ่ายกิจการทั่วไป ทำหน้าที่ธุรการ และดูแลกิจการทั่วไป

นอกเหนือจากงานของอำมาตย์ ๒ พวกแรก

อำมาตย์ทั้ง ๓ พวกนี้ มีอิทธิพลมาก มีอำนาจในหน้าที่ของตนเสมือนเป็นองค์พระราชา

๖. อาชีพค้าขาย

อาชีพสำคัญอีกอย่างหนึ่งของชาวอินเดียในสมัยพุทธกาล คือ การค้าขาย ในคัมภีร์ อรรถกถาธรรมบทพระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องการค้าไว้หลายที่ เช่น ครึ่งหนึ่งสมณะบางพวกคิดคำนึงกันว่าในชาติหน้าตนจะเกิดเป็นอย่งนั้นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงตำหนิความคิดเหล่านั้นและทรงเปรียบว่า เหมือนพ่อค้าเมื่อออกไปค้าขายก็คิดแต่ว่าเราจะได้ประโยชน์เท่านี้จากที่นั่นที่นี้^{๔๙} หรืออีกตัวอย่างหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกพาดิษย์เกษตรเปรียบกับกิจการงานฝ่ายบรรพชา โดยทรงเปรียบเทียบเกษตรกรรมหรือพาดิษย์กรรมที่มีกิจการน้อย มีการริเริ่มน้อย มีปัญหาน้อย เมื่อถึงคราววิบัติก็ย่อมมีผลน้อย แต่ถ้าเกษตรกรรมหรือพาดิษย์กรรมนั้นมีกิจการมาก เมื่อถึงคราวสมบูรณ์ก็มีผลมาก เช่นเดียวกับกิจการฝ่ายบรรพชา พาดิษย์กรรมถือว่าเป็นอาชีพชั้นสูงเช่นเดียวกับเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์^{๕๐} สำหรับอาชีพค้าขายนั้นถึงแม้ว่าจะเป็นอาชีพที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของชุมชน แต่สำหรับพุทธศาสนิกชนในสมัยนั้นพระพุทธเจ้าทรงห้ามกระทำการค้าขายที่ไม่สมควร ๕ ประการ คือ

- ๑) ค้าอาวุธ
- ๒) ค้าสัตว์เป็น
- ๓) ค้าเนื้อสัตว์
- ๔) ค้าน้ำเมา

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๕๓.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๔๓.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๖๗.

๕) ค้ายาพิษ

เส้นทางการค้าขายในสมัยพุทธกาลแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) การค้าขายทางน้ำ แม่น้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะแม่น้ำคงคาถือว่าเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเสมือนเส้นโลหิตเลี้ยงชีวิตของชาวอินเดียซึ่งตั้งหลักแหล่งบนสองฝั่งของแม่น้ำสายดังกล่าว โดยอาศัยแม่น้ำสายนั้นช่วยเหลือในด้านเกษตรกรรมและด้านคมนาคม เมื่อมีชุมชนใหม่มากขึ้นจึงเกิดความจำเป็นทำให้ต้องมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน และนั่นเองคือที่มาของการค้าขาย โดยอาศัยลำน้ำและชุมชนบนสองฝั่งแม่น้ำเป็นตลาดซื้อขายสินค้าแม่น้ำสายอื่น ๆ เช่น แม่น้ำยมุนาก็ออยู่ในลักษณะเดียวกันนี้

๒) การค้าขายทางทะเล^{๕๑} คนสมัยนั้นเมื่อไปค้าขายทางทะเล จะจับนกชนิดหนึ่งชื่อ “นกดูฝั่ง” ติดเรือไปด้วย จุดประสงค์สำคัญก็คือในกรณีที่เรือสินค้าแล่นออกไปกลางทะเลลึกลับมองไม่เห็นฝั่ง จะมีการปล่อยนกนั้นไป ถ้านกบินไปเห็นฝั่งก็จะบินไปเลย ไม่ย้อนกลับมาหาอีก แต่ถ้าหากนกนั้นบินกลับมา ก็เป็นที่แน่นอนว่านกนั้นมองไม่เห็นฝั่ง โดยวิธีนี้พวกพ่อค้าก็ทราบได้ว่าตนอยู่ใกล้ฝั่งเพียงใด นอกจากนี้ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบางแห่งยังมีข้อความแสดงให้เห็นว่ามีการค้าขายทางทะเลอยู่ในสมัยนั้น คือมีการกล่าวถึงอันตรายของพ่อค้าในมหาสมุทร และกล่าวถึงเรือเดินสมุทรที่ผูกหวนย ชนชะเนาะแล่นไปในน้ำตลอด ๖ เดือน ถึงฤดูหนาวเข็นขึ้นบกเครื่องผูกเหล่านั้นตากแดด ตากลม ถูกฝนชะ ย่อมชำรุดเสียหายได้โดยไมยาก^{๕๒} จากการสันนิษฐานโดยอาศัยข้อความดังกล่าวข้างต้น จึงกล่าวได้ว่าทางน้ำตลอดถึงทางทะเลเป็นเส้นทางการค้าขายที่สำคัญในสมัยพุทธกาล

๓) การค้าขายทางบก เส้นทางการค้าขายที่นิยมกันมากในสมัยนั้นอีกเส้นทางหนึ่งน่าจะเป็นทางบก และถือว่าเป็นเส้นทางที่สะดวกกว่าทางน้ำ โอกาสเสี่ยงก็น้อยกว่า การค้าขายทางบกส่วนมากใช้เกวียนเป็นพาหนะ มีพ่อค้าเกวียน^{๕๓} ครั้งหนึ่ง ๆ ก็ไปกันเป็นกองคาราวาน จำนวนที่กล่าวถึงบ่อย ๆ คือ ๕๐๐ แต่อาจจะมากกว่านั้น เช่น ตัวอย่างที่ว่าเกวียนหนึ่งพันเล่มเดินทางจากชนบทหนึ่ง ไปยังชนบทอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งต้องเดินทางผ่านดินแดนทุรกันดาร^{๕๔} หรือจากตัวอย่างที่ว่ากองเกวียนอยู่ ณ ที่ใดเกินกว่า ๔ เดือนก็ถือว่ากองเกวียนนั้นเป็นหมู่บ้านได้

๗. การเลี้ยงสัตว์และเกษตรกรรม

อาชีพการเลี้ยงสัตว์และอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อาชีพเลี้ยงสัตว์กล่าวได้ว่าเป็นอาชีพที่เก่าแก่ เพราะเป็นอาชีพที่ควบคู่กันไปในขณะที่มนุษย์ยังไม่มีที่

^{๕๑} คุรยละเอียตใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๕๕.

^{๕๒} คุรยละเอียตใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๘.

^{๕๓} คุรยละเอียตใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๖๔.

^{๕๔} คุรยละเอียตใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๔๓

อยู่เป็นหลักแหล่ง เป็นพวกเร่ร่อน และเมื่อมนุษย์พากันตั้งหลักแหล่งอยู่เป็นที่ อาชีพที่เริ่มตามมาก็คืออาชีพเกษตรกรรม โดยอาศัยแรงงานจากสัตว์ที่ตนเลี้ยงนั่นเอง ในประวัติศาสตร์ของชาวอินโด-อารยันกล่าวไว้ว่า ชาวอินโด-อารยันเป็นพวกกึ่งเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเลี้ยงปศุสัตว์ ในบรรดาปศุสัตว์นั้น แม่วัวเป็นสมบัติหรือทรัพย์สินที่มีค่าที่สุด เพราะได้อาศัยทั้งแรงงานและผลผลิตจากแม่วัวนั้น คงเป็นด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้แม่วัวเป็นสัตว์ที่ได้รับการยกย่องบูชา มีการห้ามการบริโภคเนื้อวัว ยกเว้นในบางโอกาสซึ่งถือเป็นเทศกาลพิเศษ คุณค่าในทางเศรษฐกิจของวัวทำให้ควรค่าแก่การเคารพสูงขึ้น ลักษณะอันนี้ได้มีแก่ชาวอารยันตลอดมาตั้งแต่โบราณกาล จนถึงสมัยพุทธกาล และต่อมาจนถึงสมัยฮินดูปัจจุบัน และเหตุดังกล่าวนี้ที่น่าจะเป็นต้นเค้าของชาวฮินดูที่นับถือวัวว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์

แต่เรื่องที่จะพิจารณาในที่นี้คือเรื่องเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงในสมัยนั้น เป็นที่แน่นอนว่าสัตว์ที่ได้รับการยกย่องเลี้ยงดูกันโดยทั่ว ๆ ไปนั้น คือ วัว^{๕๕} เพราะในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีหลักฐานที่เกี่ยวกับคนเลี้ยงวัวมากมายหลายแห่ง และในทำนองเดียวกัน วัวก็คงต้องเป็นสัตว์ที่ช่วยเศรษฐกิจที่สำคัญเพราะในคัมภีร์ได้กล่าวถึงผลผลิตต่าง ๆ ที่เกิดจากวัว เช่น “ปัญจโครส” มี นมสด นมข้น นมเปรี้ยว เนยใส เนยข้น^{๕๖} และจำพวกแรงงานที่เกิดจากวัว นอกจากวัวสัตว์อีกอย่างหนึ่งที่ได้รับการเลี้ยงดูกันมากคือ ม้า^{๕๗} เพราะม้านอกจากจะใช้เพื่อการขับขี่และการรบแล้วยังใช้สำหรับเทียมรถด้วย

นอกจากนี้สัตว์ที่ชาวอินเดียนำมาเลี้ยงและใช้ประโยชน์ก็คือช้าง ซึ่งในทัศนะของชาวอินเดียถือว่าเป็นสัตว์ฉลาด และเรียกสัตว์นี้ว่า “มฤคหัตดิน” ซึ่งแปลว่า “สัตว์ที่มีมือซึ่งหมายถึงงวง เดิมทีเดียวช้างถูกนำมาใช้ในเรื่องของแรงงาน ต่อมาจึงมีการนำมาใช้ในเรื่องของการสงคราม การใช้ช้างในการสงครามที่ปรากฏชัดก็คือสมัยพุทธกาล ดังกรณีของพระเจ้าพิมพิสาร^{๕๘} ราชานแห่งแคว้นมคธ เป็นเจ้าของกองทัพช้างอันสำคัญยิ่ง เป็นกองทัพที่มีประสิทธิภาพมาก ช้างเหล่านั้นได้รับการฝึกด้วยความเอาใจใส่เพื่อผลประโยชน์ของราชการสงครามโดยเฉพาะ นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างจากข้อความในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทอีกมากที่แสดงให้เห็นถึงการใช้อย่างในการสงคราม เช่นในเรื่องอรรถโนวัตถุ^{๕๙} เป็นต้น

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๒.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๑๒.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๖๘.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๔๔.

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๒๖-๒๒๗.

นอกจากสัตว์ใหญ่ ๆ ประเภที่ใช้แรงงาน ใช้ในกองทัพและผลิตผลดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีสัตว์เลี้ยงอื่นๆ เช่น แพะ^{๖๐} หมู^{๖๑} สุนัข^{๖๒} ไก่^{๖๓} ที่ชาวอินเดียสมัยพุทธกาลได้อาศัยเลี้ยงชีพ อาศัยไว้เป็นเพื่อน และอาศัยแรงงาน

นอกจากสัตว์ประเภทสัตว์ดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีสัตว์อีกประเภทหนึ่งที่น่าจะพูดถึงคือสัตว์ป่า ที่จำต้องกล่าวถึงเพราะมีสัตว์ป่าหลายชนิดที่มีบทบาทเกี่ยวกับชีวิตของชาวอินเดียในสมัยนั้น และในสมัยต่อ ๆ มา อย่างน้อยก็ในเรื่องความยกย่องนับถือ สัตว์ป่าพวกแรกที่ชาวอินเดียรู้จัก คือ สิงโต^{๖๔} เสือ^{๖๕} และช้าง^{๖๖} ตามลำดับ บรรดาสัตว์ป่าเหล่านี้ ช้างเท่านั้นที่ถูกนำมาฝึกเพื่อใช้ประโยชน์ดังกล่าวแล้ว สำหรับสิงโตนับว่าเป็นสัตว์ที่ได้รับการยกย่องมากในแ่งมีศักดิ์ศรี อำนาจ มีพลังกำลัง และความกล้า ส่วนเสือแม้จะไม่ได้รับการยกย่องเทียบสิงโต แต่ก็มีเปรียบเทียบกับอยู่หลายแห่ง ซึ่งส่วนมากก็นำมาเปรียบในแง่ของความมีอำนาจ ลักษณะอันนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติความเชื่อถือของคนในสมัยนั้นได้อย่างดี

อาชีพที่ติดตามมากับอาชีพเลี้ยงสัตว์ก็คืออาชีพเกษตรกรรมอันได้แก่การทำนา ทำไร่ อาชีพเกษตรกรรมถือว่าเป็นอาชีพชั้นสูงเช่นเดียวกับอาชีพเลี้ยงสัตว์และการค้าขาย ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทมีหลายข้อที่แสดงถึงการเกษตรกรรม เช่น การทำนา^{๖๗} เป็นต้น ในแง่ของ ความกว้างขวางและความสำคัญของอาชีพเกษตรกรรม พิจารณาเห็นได้จากข้อความหลายแห่งในคัมภีร์ เช่น จากคำอธิบายของพระมหานามะซึ่งเป็นพระญาติผู้ใหญ่ในวงศ์ศากยะ ที่อธิบายต่อพระอนุรุทธะ ซึ่งท่านได้อธิบายถึงหน้าที่ของชาวนา^{๖๘} ดังนั้นคำอธิบายของพระมหานามะจึงสันนิษฐานได้ว่า อาชีพสำคัญของวงศ์ศากยะก็คือการเกษตรกรรม นอกจากนี้ชื่อบุคคลสำคัญต่างๆ ในวงศ์ศากยะก็ล้วนแต่แสดงถึงความเกี่ยวพันกับเกษตรกรรมทั้งสิ้น เช่น สุทโธณะ สุกโกโธณะ อมิโตโธณะ โธโตโธณะ ขนิโตโธณะ จากหลักฐานดังกล่าวนี้ ชี้ให้เห็นว่าอาชีพเกษตรกรรมมีความสำคัญต่อชาวอินเดียสมัยนั้น

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๒๑.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๐๐.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๒๑.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๔๖

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๙.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๕๙.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๓๑

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๘๓.

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๓๓.

และยังปรากฏมีพืช ผลไม้ต่างๆ อันเป็นผลของการเกษตรกรรม เช่น อ้อย มะพลับ ฟักทอง ลิ้นจี่ มัง^{๖๙} เป็นต้น มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งว่า การเกษตรกรรมในสมัยนั้น ได้มีระบบการชลประทาน คือการท่อน้ำมาช่วยในการเกษตรด้วย อย่างในเรื่องการทะเลาะกันเพราะน้ำของพระญาติของพระศาสดาเป็นต้น^{๗๐}

นอกจากอาชีพดังกล่าวมาแล้ว อาชีพที่มีความเกี่ยวข้องกับสภาพการตั้งถิ่นฐานที่คนสมัยนั้นนิยมก็คือการประมง^{๗๑} และอาชีพนายพราน เช่น พรานนกพรานเนื้อ^{๗๒} เป็นต้น ส่วนการใช้ชีวิตประจำวันโดยทั่วไป ของชาวอินเดียสมัยนั้น จะพิจารณาได้จากเรื่องที่มีความผูกพันกับชีวิตประจำวันในด้านต่างๆ เช่น การบันเทิงหรือการสนทนาการ คือ การหาความสนุกสนานในชีวิตประจำวันทั่วไป ที่สำคัญและที่นิยมกันมากก็คือ การเล่นดนตรี เครื่องดนตรีที่นิยมกันมากในสมัยนั้น คือ พิณ นอกจากนี้ก็มีการแสวงหาความสุขจากการดูการละเล่นต่างๆ ซึ่งตามปกติจะมีทุกฤดูกาล เรียกว่า “งานนักขัตฤกษ์”

๒.๔ ความหมายประเภทและองค์ประกอบของอาชีพในพระพุทธศาสนา

อาชีพ หมายถึง การทำมาหากิน ทำธุรกิจ ตามความชอบหรือความถนัด ได้ค่าตอบแทนเป็นค่าจ้าง หรือเงินเดือน ธุรกิจ หมายถึง อาชีพ หรือการประกอบการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำให้เกิดผลกำไร ผู้ประกอบการหรือผู้ประกอบการธุรกิจมีความชอบธรรมที่จะแสวงหาผลประโยชน์จากธุรกิจนั้น ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การโฆษณาจึงเป็นเครื่องมือที่จำเป็นสำหรับธุรกิจ คำว่า วิชาชีพ มาจากคำสันสกฤต คือ “วิชา” และ “อาชีพ” ถ้าสังเกตแล้วจะเห็นว่าวิชาชีพนั้นไม่ใช่อาชีพธรรมดา แต่ประกอบด้วย “วิชา” ด้วย ดังนั้นอาชีพทุกอาชีพไม่ได้รับการยกย่องให้เป็นวิชาชีพทั้งหมด มีเพียงบางอาชีพเท่านั้นที่ได้รับเกียรติถือว่าเป็นวิชาชีพ สำหรับภาษาอังกฤษ Profession มาจากคำกริยา “to profess” จากคำภาษาละติน pro + fateri แปลว่า ยอมรับหรือรับว่าเป็นของตน (ศัพท์นี้เดิมใช้ในทางศาสนา เป็นการประกาศว่าตนมีศรัทธาในศาสนาหรือประกาศปฏิญาณตน)

พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงแปลคำศัพท์ “Profession” ว่า “อาชีพ-ปฏิญาณ” (อาชีพ+ คำปฏิญาณ) เพราะสภาพอันแท้จริงแห่งวิชาชีพ คือการปฏิญาณตนต่อสรรพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า จะประกอบอาชีพตามธรรมเนียมซึ่งมีวางไว้เป็นบรรทัดฐาน อาชีพปฏิญาณในขั้นต้นได้แก่ วิถีอาชีพของนักบวชซึ่งต้องเคร่งครัดในระเบียบวินัยที่บังคับไว้และต่อมาคือ นักกฎหมาย

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๖/๒๗๓.

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๖/๑๘๓-๑๘๔..

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔/๓๔.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๒/๔๕.

แพทย์ เกสัชกรซึ่งจัดองค์กรควบคุมกันเอง มีวินัย และจริยธรรมอันเคร่งครัด “วิชาชีพ” หรือ “Profession” ซึ่งหมายถึงงานที่ตนได้ปฏิญาณว่าจะอุทิศตัวทำไปตลอดชีวิต เป็นงานที่ต้องได้รับการอบรมสั่งสอนมานาน เป็นงานที่มีขนบธรรมเนียมและจรรยาของหมู่คณะโดยเฉพาะ ได้รับค่าตอบแทนในลักษณะค่าธรรมเนียม (fee) หรือ ค่ายกครู มิใช่ค่าจ้าง (Wage)

ภาพรวมของอาชีพทุกชนิดเช่นอาชีพนักธุรกิจในเชิงสืบค้นลงลึกถึงรากเหง้าแล้ว เราสามารถมองเห็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ธุรกิจเหล่านั้นกลายมามีบทบาทสำคัญในการผลักดันวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมโลกในปัจจุบัน ให้เป็นไปในรูปแบบของการซื้อขาย ตลอดจนระบบแข่งขันช่วงชิงโอกาสในการเป็นผู้ได้เปรียบทางการค้า สามารถผลิตสินค้าได้มากกว่า ขายได้มากกว่า และได้ราคาดีกว่า คู่แข่งทางการค้า จนอาจเรียกได้ว่า อาชีพธุรกิจประเภทต่างๆ ในปัจจุบันที่สังคมกำลังขับเคลื่อนเป็นระบบการค้าหรือเป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่ง ที่พัฒนามาจากความต้องการของมนุษย์ และขยายเติบโตออกไปตามปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ทางสังคม ซึ่งขึ้นต่อเงื่อนไขหรือข้อกำหนดทางการค้าของแต่ละสังคม แต่ละประเทศ กลายเป็นกลไกทางการตลาดที่มีผลต่อการผันผวนของระบบเศรษฐกิจโลกทั้งด้านบวกและด้านลบ ไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม เพราะระบบการค้าที่ผันผวนอยู่เสมอนี้ เป็นกลไกที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้ขยายตัวในด้านบวก หรือไม่ก็หดตัว กลายเป็นตัวแปรที่ก่อผลด้านลบให้แก่ผู้ประกอบการธุรกิจในระบบเศรษฐกิจโลกยุคปัจจุบัน

การประกอบอาชีพทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นอาชีพรับจ้าง ราชการ หรือการประกอบธุรกิจไม่ใช่การซื้อขายแลกเปลี่ยนธรรมดา แต่เป็นการแลกเปลี่ยนกันในเชิงพาณิชย์ที่มีผลตอบแทนคือกำไร หรือรายได้ เพื่อนำมาเลี้ยงชีพและเลี้ยงดูครอบครัว ประเภทที่ว่าซื้อขายแลกเปลี่ยนตามความพึงพอใจของผู้ซื้อและผู้ขายเท่านั้น หากแต่มีเงื่อนไขอันเป็นกลไกทางธุรกิจที่ผู้ขายเป็นผู้ตั้งราคาตามกลไกของตลาดในกรณีร้านค้าขนาดใหญ่ เช่น ห้างสรรพสินค้า (Department Stores) ซูเปอร์มาร์เก็ต (Supermarkets) ซึ่งเป็นธรรมดาว่าย่อมมีการเก็งกำไรเพื่อให้ได้ประโยชน์ที่เป็นผลต่างข้างเพิ่มจากต้นทุนการผลิตในอีกอัตราราคาหนึ่ง หากเป็นร้านขนาดเล็ก เช่น ร้านขายของชำทั่วไป ก็ปรับเพิ่มราคาสินค้าให้ต่างจากราคามาตรฐานของตลาดเพื่อเก็งกำไรอีกชั้นหนึ่ง กลไกทางการตลาดนี้เป็นที่ยอมรับกันได้ หากไม่ปรับราคาขึ้นสูงจนเกินพอดี แล้วส่งผลกระทบต่อผู้บริโภคที่ต้องซื้อของในราคาแพงเกินจริง ทำให้เกิดปัญหาอันเนื่องมาจากความไม่ได้มาตรฐานทางการตลาด โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับราคาของสินค้าที่ถูกปรับตัวในด้านกำไรที่เป็นผลต่างข้างเพิ่มจากมาตรฐานทางการตลาดนั่นเอง

การประกอบอาชีพทุกชนิดมีเป้าหมายหลักเพื่อให้ได้ผลตอบแทนคือเงิน อันเป็นสัญลักษณ์แทนความมั่งคั่งร่ำรวย ทำให้พรั่งพร้อมด้วยวัตถุเสพบริโภคที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันมากที่สุด เงินเป็นปัจจัยที่ ๕ ซึ่งคนทั้งหลายในปัจจุบันพากันจัดให้เป็นปัจจัยหลักที่มีความสำคัญยิ่งกว่าปัจจัย ๔ ขั้นพื้นฐาน ด้วยข้ออ้างว่าเงินสามารถซื้อปัจจัยขั้นพื้นฐานทั้งสี่อย่าง

ข้างต้นได้ เห็นได้จากปัจจุบันที่ต้องใช้เงินเป็นสัญลักษณ์ของการแลกเปลี่ยน อาหาร ผลิตภัณฑ์ปรุงรสแต่งกลิ่นอาหาร และอาหารเสริมต่างๆ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มทั้งหลาย ที่อยู่อาศัย ยานพาหนะ ตลอดจนยารักษาโรค รวมถึงการรักษาพยาบาล ล้วนแล้วแต่ต้องซื้อต้องแลกเปลี่ยนด้วยเงินทั้งนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่คนบางคนนับถือเงินเสมือนหนึ่งเป็นพระเจ้า เพราะค่าที่เชื่อว่าเงินสามารถเสกสรรบันดาลความสุขให้แก่ตนได้ ซื้อหาสิ่งสะดวกสบายให้ชีวิตได้หลากหลายชนิด เนรมิตความสุขทางโลกียวิสัยได้สารพัน ไม่ว่าจะเป็นอาหาร บ้าน ยานยนต์ สิ่งของที่ตนต้องตาปรารถนาอยากได้ ความเสพสุขทางเนื้อหนัง หรือเสพสุขทางอายตนะ กล่าวคือซื้อความสุขทางตาด้วยการซื้อหาโทรทัศน์มาดู หรือไปชมละครและการละเล่นต่างๆ ซื้อความสุขทางหูด้วยการซื้อหาเครื่องเล่นเพลงมาฟัง หรือไปฟังเพลงในร้านอาหารหรือสถานบันเทิง เป็นต้น ซื้อความสุขทางจมูกด้วยการซื้อหาน้ำอบน้ำหอมมาประพรมฉีดพ่นร่างกายให้มีกลิ่นหอมกรุ่นละมุนละไม ซื้อหาความสุขทางลิ้นด้วยการไปกินอาหารถูกปากที่มีราคาแพง ซื้อหาความสุขทางกายด้วยการซื้อสิ่งของที่กายสัมผัสจับต้องแล้วเกิดความรู้สึกสบาย ซึ่งล้วนแต่เป็นกามสุข หรือสุขที่ต้องพึ่งพาอาศัยวัตถุสิ่งของมาหล่อเลี้ยงความต้องการของตน (สามิสสุข) ทั้งนั้น

ในส่วนของการประกอบธุรกิจ ความปรารถนาหลักของนักธุรกิจ นอกจากผลกำไรที่งดงามแล้ว ยังรวมถึงการมีเงินทุนกักตุนไว้เพื่อประดับประดาธุรกิจ ตลอดจนเก็บไว้เป็นทุนสำรองเมื่อธุรกิจประสบปัญหาขาดทุนหรือล้มละลาย หรือเพื่อเป็นหลักประกันที่มั่นใจในอนาคต ซึ่งต้องพึ่งพาเงินในยามเจ็บป่วย ที่สำคัญคือใช้เป็นทุนสนับสนุนในการขยายธุรกิจให้เติบโตยิ่งขึ้น ได้ผลกำไรมากยิ่งขึ้น เพื่อเสริมฐานของธุรกิจให้มีความมั่นคงในระยะยาว พร้อมทั้งจะสืบก้าวต่อไปข้างหน้าอย่างมั่นคง

ข้อสังเกตเกี่ยวกับบ่อเกิดของระบบธุรกิจ ต้องสืบย้อนไปในสมัยที่มนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการแสวงหาปัจจัยสี่แต่พอเพียงแก่อัตภาพของตนและคนในครอบครัวเท่านั้น ยังไม่มีระบบการซื้อขาย ไม่นิยมสะสมกักตุนปัจจัยสี่ เช่น อาหาร เป็นต้นจนเกินความพอดี ไม่มีปัจจัยอำนวยความสะดวกในชีวิตที่ล้นเกิน เห็นได้จากวิวัฒนาการของโลกและกำเนิดของมนุษย์ในอัคคัญญสูตรที่แสดงว่าเมื่อครั้งที่โลกประลัย พวกสัตว์เป็นจำนวนมากไปเกิดอยู่ในอาภัสสรพรหมโลก ภายหลังเมื่อโลกเกิดขึ้นใหม่ก็มาบังเกิดในมนุษยโลกโดยเป็นพวกโอปปาติกะกำเนิด บังเกิดขึ้นด้วยใจ มีปิตีเป็นอาหาร (ยังมีอำนาจปรารถนาอยู่) มีรัศมีแผ่ซ่านออกมาจากกาย สัญจรไปมาในอากาศได้เหมือนครั้งที่เกิดเป็นอาภัสสรพรหม และอาศัยอยู่ในมนุษยโลกนี้เป็นเวลานาน

เวลานั้นสกลจักรวาลมีแต่น้ำมีดินจนมองไม่เห็นอะไร ด้วยว่ายังไม่มีพระอาทิตย์ ไม่มีพระจันทร์ ไม่มีดวงดาว ไม่มีกลางวันและกลางคืน ไม่มีระยะกำหนดของเวลาหรือฤดูกาล ยังไม่มีเพศชายและเพศหญิง ต่อมาเกิดจวันดิน (ดินที่จับตัวเป็นไขเหมือนนมสดที่เคี้ยวให้งวด เมื่อเย็นแล้วก็จับตัวเป็นฝ้ายอยู่ข้างบน) มีสี กลิ่น และรสที่น่ายวนใจลอยตัวอยู่เหนือผิว

น้ำ พวกสัตว์เหล่านั้นพากันเอานิ้วมือจิ้มแล้วชิมดูจึงติดใจในรสชาติ เมื่อเกิดโลภะขึ้น รัศมีที่ร่างกายจึงหายไป พระอาทิตย์ พระจันทร์ กลางวัน กลางคืน เป็นต้นก็ปรากฏขึ้นแทน เมื่อกินของหยาบ ร่างกายและผิวพรรณก็หยาบกระด้าง พวกผิวพรรณดีกว่าเกิดมานะดูถูกพวกที่ผิวพรรณทราม ทำให้วันดินหายไป สะเก็ดดินหรือกะบิดินที่มีสี กลิ่น และรสก็เกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อพวกเขาแสดงพฤติกรรมทรามลงดังกล่าวนั้นอีก สะเก็ดดินก็หายไป เถาไม้ที่ใช้กินได้ (เถาดินหรือรากดินรูปรางคล้ายเห็ด) เกิดขึ้นมาแทน ต่อมาข้าวสาลีไม่มีเปลือก มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็เกิดขึ้นมาแทน แล้วก็งอกขึ้นมาแทนที่ไม่มีพรวง เมื่อพวกเขากินวัตถุเหล่านี้เป็นอาหาร ร่างกายและผิวพรรณก็ยิ่งหยาบกระด้างขึ้นอีก

ต่อมาเพศหญิงเพศชายก็ปรากฏขึ้น เมื่อมีการใกล้ชิดระหว่างชายหญิงมากขึ้นก็เกิดความกำหนัด แล้วนำไปสู่การร่วมประเวณีกันไม่เลือกที่ (Free sex) ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมที่น่ารังเกียจในสังคมขณะนั้น เลยถูกคนอื่นเหยียดประณามและขว้างปา จนต้องสร้างที่อยู่อาศัยปิดบังเพื่อร่วมสังวาสกัน ต่อมาเมื่อเกียจคร้านที่จะแสวงหาอาหารมือต่อมือ ก็มีการสะสมกักตุนอาหาร ยังผลให้ข้าวที่ปราศจากเมล็ดกลายเป็นข้าวมีเปลือกห่อหุ้ม ต้นข้าวที่ถูกถอนแล้วก็เป็นอันหมดไปไม่งอกขึ้นใหม่ พวกเขาจึงประชุมกันเพื่อปักปันเขต ทำให้เกิดการขโมยทรัพย์ของคนอื่น เมื่อเจ้าของทรัพย์จับได้ก็ถูกตักเตือน เมื่อเตือนหลายครั้งแล้วยังฝ่าฝืนจึงมีการทำโทษ จนถึงประชุมกันเพื่อแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ไว้คอยลงโทษผู้ทำความผิดโดยให้ข้าวสาลีเป็นอาμισ ผู้ที่งามสง่ามีบรรดาศักดิ์ถูกสถาปนาให้เป็นผู้นำปกครองหมู่คณะ นับเป็นจุดเริ่มของระบบวรรณะขึ้น เริ่มจากกษัตริย์ผู้ปกครองอาณาเขต ต่อจากนั้นก็มีการพรหมณ์ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แพทย์มีหน้าที่ค้าขายประกอบธุรกิจเลี้ยงชีพ ศูทรเป็นชนชั้นกรรมาชนมีหน้าที่รับจ้างหรือรับใช้ผู้ที่มีวรรณะสูงกว่าตน^{๗๓}

จากวิวัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ดังกล่าวมานี้ ทำให้เราทราบถึงการเกิดขึ้นของการประกอบอาชีพต่างๆ กลายเป็นระบบธุรกิจจากอาชีพค้าขายของคนวรรณะแพศย์ และอาชีพรับจ้าง เพื่อแลกเปลี่ยนกับประโยชน์ที่ตนประสงค์ แม้แต่การเอาข้าวสาลีเป็นค่าจ้างสำหรับเจ้าพนักงานที่มีหน้าที่ลงโทษผู้ทำความผิดตามที่ปรากฏในอรรถกถาสุตตร และอาชีพต่างๆ เหล่านี้ได้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แต่กระนั้นความต้องการด้านปัจจัยในเชิงธุรกิจของสังคมในยุคก่อนๆ ยังอยู่ในระดับทั่วไป คือเท่าที่เห็นว่าเพียงพอต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น “สภาพเศรษฐกิจของมนุษย์ในอดีตจึงเป็นระบบพึ่งพาตนเอง เพราะแต่ละครอบครัวจะเป็นทั้งผู้ผลิตและบริโภคไปพร้อมกัน เช่น ครอบครัวที่อาศัยอยู่ในที่ราบมีทุ่งหญ้าอุดมสมบูรณ์ ประชากรจะทำการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว ควาย หมู ม้า และปลูกผัก หากมีผลิตผลเหลือก็จะนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ตนขาดแคลน เช่น มีเนื้อสัตว์ แต่ขาดแคลนข้าวสารก็

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๑/๙๙.

นำเนื้อสัตว์ไปแลกกับข้าวสาร นำผ้าไปแลกกับอาหาร”^{๗๔} ซึ่งการประกอบธุรกิจและการประกอบอาชีพเหล่านี้แตกต่างจากปัจจุบันที่ความต้องการของมนุษย์ทั้งหลายขึ้นต่อเงื่อนไขอันหลากหลาย และได้ขยายขอบเขตออกไปอย่างไม่มีจุดสิ้นสุด เพราะมนุษย์ต่างก็มีเงื่อนไขมากขึ้น มีกิจกรรมทางสังคมเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นความจำเป็นที่เกินพอดี หรือความจำเป็นที่เกินจำเป็นดังที่สามารถเห็นได้จากวิถีชีวิตของมนุษย์ทั่วไปในปัจจุบัน การประกอบอาชีพตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท ยึดถือตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือ อัฐังคิกมรรค แปลว่า ทางที่มีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ ประกอบด้วย

๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ เป็นหลักพุทธธรรมที่ถือว่ามีความสำคัญอย่างมากสำหรับการเริ่มต้นตัดสินใจในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพต่างๆ ในสังคม เพราะถือว่าเป็น ๒ ทางเลือกว่าจะประกอบอาชีพในทางที่ถูกหรือในทางที่ผิด (มิจฉาทิฐิ) เช่น การรู้ร้อยละ ๔ เห็นไตรลักษณ์ และเห็น ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบและเทียบเคียงแล้วจะเห็นได้ว่าล้วนแต่มีความเกี่ยวพันกันทั้งสิ้น

๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ได้แก่ การสร้างกุศลวิตก ๓ เป็นความนึกคิดที่ดีงาม เช่น

(๑) ความนึกคิดที่จะออกจากกาม

(๒) ความนึกคิดในทางเสียสละ เพราะการประกอบอาชีพบางครั้งต้องเสียสละบางอย่าง เพื่อแสวงหาประโยชน์ที่เป็นผลในระยะยาว และเป็นฐานแห่งความเจริญมั่นคงทางอาชีพ

(๓) ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน ที่เรียกว่า เนกขัมมวิตก ความคิดที่ไม่พยายาหาใคร ความนึกคิดที่ประกอบ ด้วยความเมตตา ความกรุณา และไม่มองโลกในแง่ร้าย

๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ หลักธรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ถ้าคนเรามีวิสุทธิจิต กล่าวคือ ไม่พูดปด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด และไม่พูดเพ้อเจ้อ การประกอบอาชีพทุกอย่าง การใช้ถ้อยคำและมารยาทในการเจรจาก็ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งการเจรจาเรื่องการค้าที่เป็นพื้นฐานทางอาชีพและธุรกิจเป็นสิ่งจำเป็น

๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ เป็นหลักธรรมในการสร้างคุณงามความดี เพราะการประกอบอาชีพ คือ การกระทำที่หวังผลตอบแทนเพื่อเลี้ยงชีพตนเอง ครอบครัว และคนรอบข้าง เพราะอาชีพบางอย่างส่งผลต่อสังคมและประเทศชาติ

๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ การประกอบอาชีพที่สุจริต คือ

(๑) ไม่ผิดกฎหมาย

(๒) ไม่ผิดศีลธรรม

^{๗๔} สมพิศ เล็กเฟื่องฟู และเพ็ญศรี เขมะสุวรรณ, *ธุรกิจทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เอมพันธ์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๘๘.

- (๓) ไม่ค้ำมนุษย์
- (๔) ไม่ค้ำอาวุธ
- (๕) ไม่ค้ำยาเสพติด
- (๖) ไม่ค้ำยาพิษ

๖) สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ หรือ ปธาน ๔ ได้แก่

(๑) สังวรปธานคือ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น

(๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดคือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

(๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น

(๔) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งมั่น

๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ได้แก่ ความระลึกถึง ที่สามารถทำให้มนุษย์หลุดพ้นออกจากบาป ความระลึกได้ ความไม่เพเลอ การควบคุมใจไว้กับกิจ ควบคุมจิตไว้กับสิ่งที่เราเกี่ยวข้อง

๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ การทำสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับสิ่งหนึ่งสิ่งใดเพียงสิ่งเดียว การทำจิตให้บริสุทธิ์ชั่วขณะ เรียกว่าสมถกรรมฐาน การทำจิตให้บริสุทธิ์ตลอดไป โดยพิจารณาสิ่งต่างๆ ทั้งหลายด้วยปัญญาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง เรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน^{๗๕}

อาชีพรู คืออุปกรณ์หรือสื่ออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ พระพุทธศาสนาได้เน้นการประกอบอาชีพที่เป็นสัมมาอาชีพะ คือ อาชีพที่สุจริต สังคมอาจจะยกย่องอาชีพบางอย่างว่าสูงกว่าอาชีพอย่างอื่น เหมือนดังเช่นในระบบวรรณะจะยกย่องอาชีพนักบริหาร นักปกครอง นักบวช นักธุรกิจ ว่าเป็นอาชีพสูงยิ่งกว่าอาชีพใช้แรงงานต่างๆ

พระพุทธศาสนาพิจารณาว่า อาชีพที่ไม่เป็นไปเพื่อความทุกข์หรือการเบียดเบียนบุคคลอื่นและเบียดเบียนธรรมชาติสิ่งแวดล้อมให้สูญเสียความสมดุล จนกลายเป็นปัญหาของสังคม จัดได้ว่าเป็นอาชีพที่มีเกียรติเป็นสัมมาอาชีพะได้ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น อาชีพที่เกี่ยวข้องกับการใช้แรงงานเป็นหลัก เช่น การเป็นกรรมกรหรือการเป็นคนรับใช้บุคคลอื่นหากทำด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ทำด้วยความทุจริต คดโกง ก็ถือได้ว่าเป็นสัมมาอาชีพะ สังคมโลกอาจจะยกย่องอาชีพบางอย่างว่าสูงส่งเหมือนอาชีพอื่นๆและมีผลพลอยยกย่องผู้ประกอบอาชีพนั้นๆว่าสูงกว่าบุคคลที่ประกอบอาชีพอื่นๆ แต่พระพุทธศาสนาปฏิเสธข้อนี้และยกย่องบุคคลที่ประพฤติดีมีศีลธรรมว่าเป็นคนสูงส่ง เพราะฉะนั้น บุคคลที่ประกอบอาชีพที่สังคมยกย่องว่าเป็นอาชีพชั้นสูง แต่ถ้าบุคคลนั้นไม่มีคุณธรรมย่อมเป็นคนต่ำทรามกว่าบุคคลที่

^{๗๕} อภ.วิ. (ไทย). ๓๕/๑๔๕/๑๒๗.

ประกอบอาชีพ โดยทั่วไป มีอาชีพบางอย่างที่สังคมอาจยกย่องว่าเป็นอาชีพชั้นสูง แต่พระพุทธศาสนาตำหนิว่าเป็นมิจฉาชีพ เช่น อาชีพค้าขายอาวุธ ค้าขายคน ค้าขายสัตว์ เพื่อให้บุคคลซื้อไปฆ่าเป็นอาหาร ค้าขายน้ำเมา และค้าขายยาพิษ^{๗๖}

สรุปว่า พระพุทธศาสนาไม่ปิดกั้นบุคคลที่จะบรรลุธรรม และผู้ประกอบอาชีพต่างๆ ไม่ว่าอาชีพนั่นจะสูงส่งมีเกียรติหรือต่ำต้อย แต่ตำหนิอาชีพบางอย่าง ซึ่งเป็นเหตุนำความทุกข์ความเดือดร้อนมาสู่บุคคลอื่นและสังคม เช่น การลักขโมย ปล้นสะดม หลอกลวงเอาทรัพย์สินของบุคคลอื่น เป็นต้นว่า เป็นอาชีพที่ทุจริต ควรละเว้นไม่ควรยึดถือเพราะทำให้บุคคลอื่นเดือดร้อน ผู้ประกอบอาชีพเหล่านี้ถือว่าเป็นคนต่ำทราม ไร้ศีลธรรม ผู้ปฏิบัติอาชีพเหล่านี้มีผลออกมาในรูปของทุกคติ นำไปสู่อบายภูมิ พระพุทธศาสนาได้วางหลักเกณฑ์ในการดำรงตนอยู่ในสังคม อย่างเหมาะสม เช่น หลักฆราวาสธรรม ที่แบ่งหน้าที่อย่างชัดเจน ระหว่าง มารดา บิดา กับบุตร ครูอาจารย์กับศิษย์ นักปกครอง กับผู้อยู่ภายใต้การปกครอง พ่อค้าวาณิชย์ กับลูกค้า นายจ้างกับลูกจ้าง ว่า ควรปฏิบัติตนต่อกันอย่างไร โดยที่บุคคลเหล่านี้สามารถบรรลุธรรมได้ หากประพฤติปฏิบัติธรรม

^{๗๖} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๓๓.